

FANTASTISKA REBELLER

ANDREA WULF

Fantastiska rebeller

DE FÖRSTA ROMANTIKERNA

ÖVERSÄTTNING INGER JOHANSSON

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Citat ur svenska översättningar:

Johann Wolfgang von Goethe, *Romerska elegier* i Lars Bjurmans tolkning, Symposion 2000.

Johann Wolfgang von Goethe, *Faust*, i Britt G Hallqvists översättning, Forum 1956.

Jean-Jacques Rousseau, *Émile eller Om uppfostran*, del 1, i C A Fahlstedts översättning, bearbetad av Inga-Britt Hansson, Stegeland 1977.

Novalis, *Hymner till natten* i Sven-Christer Swahns översättning i Novalis, *Kristenheten eller Europa*, Ellerströms 1994, samt "Hymn till natten" i översättning av Daniel Birnbaum och Anders Olsson, *Texter från Sapfo till Strindberg*, Studentlitteratur 2006.

Walt Whitman, ur *Strån av gräs* (urval) i Erik Lindegrens översättning, *Texter från Sapfo till Strindberg*, Studentlitteratur 2006.

Där publicerad svensk översättning inte kunnat påträffas har översättning gjorts från respektive originalspråk.

www.albertbonniersforlag.se

ISBN 978-91-0-080231-8

COPYRIGHT Copyright © Andrea Wulf Ltd 2022

ORIGINALET TITEL Magnificent Rebels

ÖVERSÄTTNING Inger Johansson

OMSLAG Eva Wilsson

KARTOR INLAGA Peter Palm

KARTA INSIDA PÄRM Jena ca 1750 av Matthäus Seutter/Städtische Museen Jena

TRYCK ScandBook, EU 2024

Till Saskia, mitt moderskepp

INNEHÅLL

Dramatis personae	8
Kartor	12
Prolog	19

DEL I: ANKOMSTEN

1 »En lycklig tilldragelse«	
Sommaren 1794: Goethe och Schiller	45
2 »Jag är en sanningspräst«	
Sommaren 1794: Fichtes jag-filosofi	67
3 »Nationens bästa hjärnor«	
Vintern 1794–våren 1795: Dit alla vägar leder	86
4 »Elektrifierade av vår intellektuella friktion«	
1795–1796: Kärleken, livet och litteraturen	103
5 »Filosofin är från början en känsla«	
Sommaren 1796: Novalis blir kär	126
6 »Vår lysande krets«	
Sommaren–vintern 1796: Schlegels kommer	141

DEL II: EXPERIMENT

7 »Vår lilla akademi«	
Våren 1797: Goethe och Alexander von Humboldt	167
8 »Så grip då en handfull mörker«	
Sommaren–vintern 1797: Novalis dödslängtan	189
9 »Sublim impertinens«	
Vintern 1797–våren 1798: Romantikens gryning	205
10 »Symfilosofi är rätta namnet på vår samhörighet«	
Sommaren 1798: En sommarferie i Dresden och Schelling kommer	225

DEL III: FÖRBINDELSER

11 »Att vara ett med allt levande«	
Hösten 1798–våren 1799: Schellings <i>Naturphilosophie</i>	245
12 »Avgudadyrkare, ateister, lögnare«	
1799: Skandaler, del ett. Fichtes avsked	259
13 »Man förlorar sig i en svindlande virvel«	
1799: Skandaler, del två. Skilsmässa, kvinnor och sex	272
14 »Schlegelkottetiet«	
Hösten 1799: Arbete och lek	286
15 »Högtidlig maning till ett nytt intellektuellt förbund«	
November 1799: Möte på Leutragasse	303

DEL IV: SÖNDRING

16 »Despoternas republik«	
Vintern 1799–sommaren 1800: Splittring	321
17 »Åh, denna svarta dimma«	
Sommaren 1800–våren 1801: Mörkret faller	340
18 »När filosofer börjar äta varandra som svältande råttor«	
Våren 1801–våren 1803: Separationer	360
19 »Den pågående utvandringen«	
1804–1805: Jena övergivet	384
20 »Fransmännen kommer!«	
Oktober 1806: Slaget vid Jena	398
Epilog	418
Författarens tack	449
Bildrättigheter	453
Noter	455
Litteratur och källor	552

DRAMATIS PERSONAE

Auguste Böhmer (1785–1800)

Äldsta dotter till Caroline Böhmer-Schlegel-Schelling. Bodde hos sin mor och sin styvfar August Wilhelm Schlegel i Jena från 1796 till 1800.

Caroline Böhmer-Schlegel-Schelling, född Michaelis (1763–1809)

Författare, översättare, litteraturkritiker och musa för Jenagruppen. Gift med Franz Böhmer från 1784 till 1788, med August Wilhelm Schlegel från 1796 till 1803 samt med Friedrich Schelling från 1803 till 1809. Bosatt i Jena från 1796 till 1803.

Johann Gottlieb Fichte (1762–1814)

Filosof som bodde i Jena från 1794 till 1799. Flyttade till Berlin i juli 1799. Gift med Johanne Fichte, född Rahn (1755–1819).

Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832)

Poet och riksråd hos hertig Karl August av Sachsen-Weimar. Var bosatt i Weimar men besökte regelbundet Jena och vistades ofta där flera veckor i taget. Hans älskarinna och sedermera hustru Christiane Vulpius (1765–1816) blev mor åt hans son August von Goethe (1789–1830).

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831)

Filosof som i början av 1801 anslöt sig till vännen Friedrich Schelling i Jena. Bosatt i Jena fram till 1807.

Alexander von Humboldt (1769–1831)

Vetenskapsman och upptäcktsresande som mellan åren 1794 och 1797 ofta besökte storebrodern Wilhelm von Humboldt i Jena.

PROLOG

Jag har i hela mitt liv gjort saker och ting bakvänt. Eller också har det kanske varit rätt. Eller också har det bara varit ett okonventionellt sätt. I protest mot mina intelligenta, liberala, kärleksfulla akademiska föräldrar vägrade jag att läsa på universitetet och arbetade i stället på restauranger och barer. Men det innebar inte att jag inte studerade. Jag läste. Främst skönlitteratur och filosofi. Jag har alltid varit en omättlig läsare, men jag ville själv bestämma vad jag skulle läsa och inte vara bunden av en akademisk läroplan. Jag började också utbilda mig till målare; jag blev guide på museum; jag gick som elev på en teater. Med tonåringens otrevliga själv-säkerhet och själviskhet såg jag omvärlden ur mitt eget – erkänt snäva – perspektiv.

Vad var det för fel på att läsa dagarna i ända? Vad var det för fel på att ändra uppfattning? Vad var det för fel på att dansa nätterna igenom? Jag hade lätt både för att bli förälskad och för att tröttna. När jag var tjugotvå fick jag en dotter. Med ens medveten om att jag kanske inte för alltid skulle kunna arbeta på restauranger och barer, påbörjade jag mina universitetsstudier i Tyskland. Men de enda seminarier jag tyckte om handlade om filosofi. På filosofi-föreläsningarna var det som om en virvel öppnade sig framför mig och drog mig in i en berusande tankevärld. Det kändes som om jag hade funnit svaren på livsfrågorna: Vad är ondskan? Vad vill det säga att vara god? Vilka är vi människor? Varför finns vi till? Nu trettio år senare minns jag knappt vad jag läste, men böckerna och diskussionerna med professorer och studenter gav mig verktyg

för att tänka och ifrågasätta. Jag började också uppfatta historien inte som en följd av händelser och årtal i en prydlig rad som pärlor i ett halsband utan som en sammanhängande väv. Jag började se nuet genom det förflutnas lins.

Jag tog livet mer på allvar även om jag fortsatte göra impulsiva val, jag kände mig fri och var helt inställd på att styra mitt eget öde. Vissa beslut jag fattade var kanske dumdristiga, men de var mina egna – åtminstone trodde jag det. I dag vet jag förstås att jag kunde bete mig så här enbart därför att jag var privilegierad och visste att om allt slog fel, kunde jag alltid vända mig till mina (medelklass)föräldrar.

Det var ändå mina föräldrar som hade lärt mig att följa mina drömmar. De hade själva gjort så när de på 1960-talet flyttade från Tyskland till Indien för att arbeta för Deutsche Entwicklungsdienst (den tyska motsvarigheten till amerikanska Fredskåren). Medan mina föräldrars barndom inleddes i andra världskrigets skyddsrum började min i det upprorspräglade Indien. När de 1966 steg på planet dit lämnade de bakom sig en trygg tillvaro där min mor hade varit sekreterare och min far banktjänsteman i landsorten. När de kom hem igen och började om hade de två småbarn. De var båda strax över trettio och började som de första i sina respektive släkter att läsa på universitetet. Min mor blev lärare och min far en framstående akademiker inom freds- och konfliktforskning.

När min egen dotter var sex flyttade vi från Tyskland till England. Det var ett hastigt beslut. Jag lämnade studierna, sålde mina få tillhörigheter och reste till London. Jag var en ensamstående mor med en halvfärdig utbildning, en kista full med böcker, utan inkomst men med ett till synes outtömligt självförtroende. Jag flyttade in hos en vän (av den bästa sorten), sökte ett docentstipendium och började läsa (och fullföljde) en *new master's degree* i London. Jag arbetade hårt. Jag hade mina tvivel. Jag oroade mig. Vi hankade oss fram. Med nöd och näppe. Men det var en tillvaro full av kärlek, värme och lycka. Jag var kanske impulsiv, men mitt

liv var alltid mycket välorganiserat och strukturerat. Det var inte impulsivt så att det blev kaotiskt, det var impulsivt så att vi kände att vi levde.

I England fann jag min röst. Bokstavligen. Jag fann den i språket som inte var mitt modersmål. Och jag blev författare. Jag hade blivit äldre men fortfarande inte klokare. Man kan fråga sig om det inte finns bättre betalda arbeten. Jo, det gör det, men inget arbete som jag kan älska som författaryrket. De flesta dagar känns det inte som ett arbete. Det är vad jag vill göra, varenda dag i mitt liv. Jag skriver. Jag berättar historier. Jag försöker förstå det förflutna så att jag kan lära mig något om nuet. Jag har haft tur. Otroligt mycket tur. Jag kunde ha hamnat alldeles fel, men det gjorde jag inte. Hittills har jag haft förmånen att få leva *mitt* liv. Jag är också mycket medveten om att det kanske inte alltid kommer att vara så.

Det har funnits perioder då mitt vildsinta behov av oberoende har varit egoistiskt. Min dotter hade säkert gärna sluppit att flytta så ofta som vi gjort. Men trots turbulensen har hon blivit en underbar människa. Och jag blev vuxen genom att växa upp tillsammans med henne. Hon var den lilla flickan som fick mig att rota mig och kom att förankra min beslutsamhet att vara fri i någonting större: att bli en god människa. Hon lärde mig att finna en balans mellan att vara en fri ande och att vara ansvarstagande.

Vi lever i en värld där vi tassar fram på en smal gräns mellan fri vilja och själviskhet, mellan självbestämmande och narcissism, mellan empati och rättfärdighet. Allting baseras på två avgörande frågor: Vem är jag som individ? Och vem är jag som del av en grupp eller ett samhälle? Jag bor i London, en stor, smutsig metropol full av människor, där tusentals pendlare stuvar in sig i tunnelbanan varje morgon för att färdas till sina arbetsplatser. När de knuffas i denna gigantiska människovåg delar de ett fysiskt utrymme men befinner sig också var och en i sin egen värld. De stirrar på sina små blinkande skärmar, läser sina mejl, kollar sociala medier, spelar spel eller skrollar igenom foton. London är en stad där turister trängs framför Big Ben och Sankt Paulskatedralen för att hitta

bästa stället att ta en perfekt selfie. Men det är också en stad där människor riskerar livet för att hjälpa andra vid knivöverfall och terroristattacker och där folk tar hand om sina grannar.

Vi har ingått ett socialt kontrakt med dem som styr oss. Vi har accepterat lagarna som avgränsar det samhälle vi lever i – om än inte för evigt. De är förhandlingsbara. Lagar kan revideras eller ändras allt eftersom omständigheterna förändras – men finns det stunder då jag som individ eller vi som samhälle kan protestera mot eller rentav bryta mot dessa lagar? Oftast sker lagändringarna gradvis – de debatteras, blir föremål för omröstning och genomförs sedan. Och även om det juridiska ramverket ofta drabbas av motgångar, frustrationer och orättvisor, är det likafullt en bärande del av vårt demokratiska förhållande till staten och till varandra. Ibland är förändringarna mer radikala eller bara temporära. Ta den globala pandemin till exempel, då vi var många miljoner som frivilligt åsidosatte våra grundläggande fri- och rättigheter för allmänhetens bästa. I månader lät vi bli att träffa vänner och anhöriga och rättade oss efter drakoniska regler därför att vi trodde att det var det moraliskt riktiga att göra. Andra gjorde det inte. De vägrade helt enkelt finna sig i restriktionerna och hävdade att deras individuella frihet var viktigare.

Under större delen av mitt vuxna liv har jag försökt förstå varför vi är som vi är. Det är därför jag skriver böcker om historia. I tidigare verk har jag undersökt relationen mellan människan och naturen för att kunna begripa varför vi har förstört så mycket av vår storslagna blå planet. Men jag förstår också att det inte räcker med att studera sambanden mellan oss och naturen. Första steget är att undersöka oss som individer – när började vi bli så själviska som vi är i dag? I vilket skede kom vi att räkna med att ha rätt att bestämma över våra egna liv? När började vi tänka att det var vår rätt att ta det vi ville ha? Varifrån kom allt detta – vi, du, jag eller vårt kollektiva beteende? När började vi ställa frågan »hur ska jag kunna vara fri?»

Det var när jag forskade om Alexander von Humboldt, huvud-

personen i min bok *Vetenskapens bortglömde hjälte*, som jag fann svaren på mina frågor i Jena, en föga känd tysk stad knappt tjugomil sydväst om Berlin. Det var nämligen där som Humboldt under 1700-talets sista decennium anslöt sig till en grupp romanförfattare, poeter, litteraturkritiker, filosofer, essäister, bokutgivare, översättare och dramatiker som var berusade av franska revolutionen och i sitt tänkande placerade jaget i främsta rummet. Det var i Jena som deras idéer konfronterades och smälte samman med varandra, så att det gav genklang i alla de tyska staterna och i omvärlden – och kom att nå in i våra tankar.

Gruppen hölls samman av en fix idé om det fria jaget i en tid då större delen av världen styrdes av monarker och ledare som kontrollerade många aspekter av undersåtarnas liv. »En människa«, utropade Johann Gottlieb Fichte från talarstolen vid sin första föreläsning i Jena, »skall vara självbestämmande och aldrig låta sig definieras av någonting yttre.« Detta framhävande av jaget och värdet av den enskildes erfarenhet kom att bli gruppens ledstjärna.

Under ett tiotal år från mitten av 1790-talet bodde gruppen i småstaden vid Saale som blev navet i västerländsk filosofi – bara en blinkning i tiden, men ändå ett av de viktigaste årtiondena i det moderna tänkandets historia. I dag är det inte många utanför Tyskland som har hört talas om Jena, men det som under dessa år skedde där bär vi med oss än i dag. Vi tänker fortfarande som dessa visionärer, vi ser med deras fantasi och känner med samma känslor som de. Kanske vet vi inte om det, men deras sätt att förstå världen definierar alltså vårt liv och vår tillvaro.

En av personerna i gruppen var Caroline Michaelis-Böhmer-Schlegel-Schelling, en kvinna som bar sin fars och sina tre äkta mäns namn men också vägrade att låta sig begränsas av den roll som samhället på den tiden tilldelat kvinnan. Caroline befinner sig i centrum för denna inspirerande historia.

Den 30 mars 1793. Vagnen stannade med ett ryck. Den omringades av soldater och en preussisk officer steg fram. När han öppnade vagnsdörren fick han se en välklädd kvinna och ett barn. Han bad om namn och papper och frågade varifrån de kom. »Från Mainz? Böhmer?« sa han när han vecklade upp papperen, och med den enkla frågan var kvinnans öde beseglat. Preussarna hade hört talas om den unga änkan Caroline Böhmer och hennes kontakter med de franska revolutionärer som ockuperade Mainz.

Uppretad av utfrågningen och beskyllningarna vägrade Caroline att samarbeta och uppförde sig, enligt vad vännerna sedermera påstod, så ohövligen att hon skrikande och skriande fick eskorteras till Frankfurt. Hon och hennes sjuåriga dotter Auguste sattes i husarrest under tre vaktars vakande blickar. Under det förhör som följde sa hon till den officer som skrev ner hennes svar att »han skulle ha blivit en duktig redaktör, eftersom han var så bra på att sammanfatta allt«.

Efter det hade hon inte en chans. Hennes baggage beslagtogs, hon anklagades för att vara fransk sympatisör och fängslades utan rättegång. Hon sattes i den gamla borgen Königstein halvvägs mellan nordväst om Frankfurt och drygt tre mil nordost om Mainz. Nio dygn efter gripandet, den 8 april 1793, tvingades hon och lilla Auguste gå i en procession med kedjade tyska revolutionärer i bojar. När de sedan lämnade Frankfurt i en bevakad vagn kastade de omkringstående ruttna ägg, stenar och äpplen på dem. Än värre var det för de manliga fångarna som var tvungna att gå till fots och blev slagna tills de blödde.

Några timmar senare urskilde Caroline fästningen som reste sig över Königsteins ruiner. Den hade bombarderats av preussarna i samband med att de tog tillbaka den från fransmännen. När fångarna kom dit föstes de genom en port i de höga, åldriga murarna in på fästningens skuggiga gård. Det var en skrämmande syn och verkligen ingen plats för ett barn. Inget solljus nådde ner till gårdens kalla stenläggning, och medan de stod där och väntade hörde de järnlåsen skramla och fångvaktarnas kängor eka i

korridorerna. Emellanåt hördes också ett avlägset jämmer. Till slut föstes Caroline, lilla Auguste och ett antal andra kvinnor in i ett mörkt, smutsigt utrymme med solkiga halmmadrasser på golvet, ett par träbänkar och en tunna grumligt vatten. Luften var unken och väggarna fuktiga. Under de följande dagarna och veckorna fick de äta potatis med händerna och skopa upp vatten ur tunnan med muggar. Snart kryllade deras kläder och hår av ohyra.

Fängelsehålan var något helt annat än Carolines vanliga liv. Hon var dotter till en hyllad professor vid universitetet i Göttingen. Fadern var en respekterad orientalist och teolog, känd lika mycket för sin kvickhet och sina grova skämt som för sin lärdom. Familjen hade bott mitt i staden i ett rymligt och elegant hus som hade gästats av den berömde poeten Goethe och den amerikanske revolutionären Benjamin Franklin, liksom av många studenter som gick på faderns föreläsningar i hörsalen på bottenvåningen.

Caroline växte upp omgiven av böcker, intellektuella samtal och kunskap. Hon hade tillgång till universitetsbiblioteket, och privatlärare såg till att hon fick en omfattande utbildning. Hon hade lätt för att lära, talade flera språk flytande och hennes stavning var, i motsats till de flesta bildade kvinnor i hennes ålder, lika korrekt som någonsin en kultiverad mans. Själsäker, orädd och känd för att vara »lite vild«, hade hon vid femton års ålder deklarerat: »Jag smickrar aldrig, jag säger vad jag tänker och känner.« Hon var liten och slank, hade blå ögon som gnistrade av nyfikenhet och tjockt brunt hår i lockar som inramade ansiktet. Hon var vacker men hade ärr efter smittkoppor i ansiktet och skelade en aning. Hon klädde sig elegant, hade många beundrare och var säker på sig själv. Det var inte mycket som skrämde Caroline.

Hon och dottern hade försökt fly från Mainz den 30 mars 1793, när närmare femtiotusen preussiska och österrikiska soldater ryckte fram för att återta staden från den franska revolutionsarmén. Caroline hade bott i Mainz i lite mer än ett år. Hon hade varit där när fransmännen kommit i oktober året före och när tyska revolutionärer hade grundat det så kallade »Sällskapet för

vänner av frihet och jämlikhet« redan dagen därpå. Uppskrämda aristokrater, präster, statstjänstemän och den styrande kurfursten hade flytt, men andra hade välkomnat den invaderande franska armén och deras nya demokratiska uppfattningar. De kvarvarande nålade fast en röd-blå-vit kokard i hatten som symbol för revolutionen och ropade »Vivre libre ou mourir« – Leva fritt eller dö – när de marscherade genom gatorna.

Liksom andra liberala tyskar hade tjugonioåriga Caroline Böhmer välkomnat den franska revolutionen och fransmännen. Fyra år tidigare, i juli 1789, hade hon läst om hur Frankrikes feodala rötter hade ryckts upp i och med stormningen av Bastiljen i Paris och hur *Deklarationen om människans och medborgarens rättigheter* hade slagit fast att alla människor är jämlika. När tusentals demonstranter marscherade ut till slottet Versailles, och den panikslagne franske kungen och hans drottning flydde, berättade Caroline för sin lillasyster om de storslagna händelserna i Frankrike. »Låt de förmögna stiga åt sidan och de fattiga styra världen«, sa hon.

Frihet, jämlikhet och broderskap – revolutionens uppfordrande slagord – utlovade en ny värld. Efter att i århundraden ha styrts av despotiska monarker som favoriserade ett fåtal och lät resten svälta, hade det franska folket grundat en republik och avrättat sin kung. I stället för en privilegierad minoritet var det nu fransmännen själva som skulle styra. Caroline var hänförd av möjligheterna. »Vi lever trots allt i synnerligen intressanta politiska tider«, skrev hon kort efter ankomsten till Mainz. Hon brann av iver att en gång få berätta för sina barnbarn att hon hade bevittnat den största omvälvning som världen hade skådat. Det var eggande, högtidligt och omtumlande. »Vem vet när jag kommer att ligga där med en kula i huvudet!« sa Caroline, men hon ville inte gå miste om någonting.

Under sitt år i Mainz hade Caroline umgåtts mycket med Georg Forster som var en gammal vän från Göttingen, en oförvägen upptäcktsresande som hade deltagit i kapten Cooks andra världsomsegling i början av 1770-talet. Forster var dessutom en av Tysklands ledande revolutionärer. Caroline gick varje dag den fem minuter